

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XVI, св. 1-2.

БЕОГРАД, 1967.

РЕЛАТИВНО КОЈИ И ШТО

1.

Доста је тешко и методолошки незахвално расправљати о нека два језичка варијетета о којима се наука о језику на свом данашњем ступњу, и то са доказима на материјалу, углавном изјашњава да они значењски представљају исто, да могу да се замењују једино, евентуално, у перспективи различитих епоха, свесних или несвесних дијалекатских тенденција, стилских или метричких захтева. У таквим случајевима примери из поузданих књижевних извора, тај најјачи аргумент, немају много доказне моћи. Присуство једног или другог варијетета не мора тада да значи ништа у смислу његове семантичке боје, пошто се зна да је варијетет употребљен због (или ради!) архаичнијег одн. колоквијалнијег стила, услед дијалекатске оријентације, попуњавања потребног броја слогова, избегавања да се иста реч понови на блиском растојању и сл., — а да би иначе могла бити искоришћена и она друга лексичка алтернатива. Требало би пронаћи такве примере у којима би замена једног варијетета другим недвосмислено изазвала промену значења; требало би покушати извести, макар и на измишљеним примерима, анализу која би могла бити убедљива како за оне који нагињу широј употреби једног варијетета, тако и за оне друге.

2.

Реч је о релативној функцији заменице *који* и везника *што*: *Човек који седи на клупи* и *Човек што седи на клупи*. Приметимо одмах да је оваква служба речи *што* (данас, а већ и од старих времена, јер је засведочена од 13. века) одиста

чисто везничка, без обзира на етимологију. У Рјечнику Југо-славенске академије она је обрађена у оквиру прономиналне функције (даље има и *што* везничко). Решавајући слично питање поводом франц. *que*, чувени лексикограф Литре је ту реч означио: *pron(om) relatif ou mieux conj(onction)*. Још би и могло бити колебања ако би се мислило само на примере као *Човек који пушта браду* и *Човек што пушта браду*; међутим, треба се сетити немогућности идентичног односа у комсом падежу: *Човек којему расте брада*, али не и: *Човек чему расте брада* (уместо *чему* употребљава се *што + му*), из чега произилази да ово *што*, без својих косих падежа, не може да се сматра заменицом.

Измешаност примера са *који* и *што* у нашој књижевности и у слободном говору прилично обесхрабрује онога ко тражи семантичку разлику између оваква два начина изражавања. Ипак, понеки наговештаји у стручној литератури, као и сугестије које пружају примери и језичко осећање, дају подстрека да се питање стави на дневни ред.

Да пођемо од стручне литературе. Мора се одмах нагласити да постоје разматрања која, из различитих перспектива, ипак указују на извесну релевантност у употреби релативнога *који* одн. *што*. Вук Караџић у *Српској граматници* уз издање речника 1818. г. каже да се, кад је реч о трећем лицу, више говори *што* него *који*, *која*, *које*, и то по „особитом синтаксису“, наиме да се у косим падежима при употреби *што* додаје и одговарајући падеж заменице (*што* смо га видели); а да се акузатив те заменице, опет, може изоставити ако се ради о „бездушном“ (неживом) именском појму¹. У чланку „Неколико ријечи мојим овогодишњим рецензентима“ (1821), у одговору Старцу Куцкалу (који је критиковао употребу *што*), Вук каже: „*Што*, мјесто *који*, *која*, *које*, мора говорити и сам Куцкало. . . па и то не само *што* се говори, него је много српскије од *који*, *која*, *које*!“. Једна Вукова опаска тиче се, дакле, граматичког момента (*што* иде више уз треће лице), док је друга стилистичке природе.

¹ Према констатацији П. Ивића у *Поговору* издања Вукова *Рјечника* 1818. г. (1966, Београд) ово је „инспирисано Копитаревим формулацијама“ у вези са словеначким језиком, због тога што се стање у та два јужнословенска језика прилично поклапа (стр. 62).

Т. Маретић у својој *Граматици* не потврђује Вуково запажање о трећем лицу. С друге стране, он додаје објашњење да употреба *што* место *који* представља овојеврсни израз тежње ка непроменљивости, аналогно снومه што се запажа у употреби *ово дана* место *ових дана*². Поводом оваквог поређења (не поводом самог мотивисања појаве) А. Белић, у чланку „О синтаксичкој конструкцији са свезицом *што*“³, примећује да је оно лишено основа (стр. 2). У чланку се, иначе, говори о томе да су конструкције са *који* и са *што* (+ анафорска заменица у косом падежу) паралелне, да друга није дошла да замени прву него је изгледела до истог нивоа обичне релативности; а да је првобитно *што* улазило у сложу реченицу са својим узрочним значењем (*Људи што су дошли нису криви = ... зато што су дошли. . .*), које је даље еволуисало у значење образлагавања или намене. Ово се данас, према А. Белићу, још може осетити при употреби *што* у косом падежу без анафорске заменице (реч је специјално о инструменталу). *Чекић што се коњи кују* не би значило. . . *којим се кују*, него отприлике *Чекић када се* (или: *зато да се*) *коњи кују*. — Као што се види, о изостављању анафорске заменице уз *што* у косим падежима на један начин говори В. Караџић а на други А. Белић. Али нашем излагању уопште није циљ да расветљава и ово питање, тако да се о томе неће ни навести све што је у литератури забележено, нити ће се даље расправљати. Истакнимо само да се у споменутој Белићевој анализи не указује директно на евентуалну семантичку разлику у савременом језику која нас једино интересује, на разлику између *који* и *што*.

У чланку М. Стевановића „Напоредна употреба заменице *који* и односних свезица: *да, где, како, те* и *што*“⁴ захваћен је шири опсег појава. Истиче се праматичка чињеница: заменица *који* представља подмет додате зависне реченице, док везници то не могу да буду. Говори се о путевима семантичког изблеђивања свих наведених везника, од првобитних њихових лексичких значења до функције повезивања рече-

² *Грамматика хрватскога или српскога књижевног језика* 1963, 505 и 509.

³ НЈ н. с. 6, 1—6.

⁴ НЈ н. с. 6, 202—210.

ница. За везник *што* се изричито напомиње да се он издваја од осталих и да је у овој употреби најближи заменици *који*. — У чланку М. Павловића „*Fonction et valeur sémantique des relatifs što et koji en serbo-croate*“⁵ разлика између ова два начина привезивања завсине релативне реченице уз независну објашњава се разликом у семантичком интензитету. Помоћу *што* се исказује мање експресивни интензитет; тако, нпр. у преводу на француски језик, *села што су пред нама* значи не толико *qui sont devant nous* него пре једноставно *devant nous*, док се обрти са *који* приближавају смислу *lequel*. — Треба споменути и чланак Зл. Дероси „Однос између атрибутивних реченица и именица у главној реченици“⁶, у којем поред осталих занимљивих разлагања из мало проучаване код нас области хипотаксе има и запажања о релативноме *који* с једне, а *где, камо, кад* с друге стране; али нема индикација о томе да би се и *што* могло у неком одређеном смислу разликовати од *који*.

У дијалектолошкој литератури наилазимо на узгредно објашњење везано за један од црногорских говора (а не треба искључити да се то може односити и на друга говорна подручја): „Доста ретко се употребљава... релативно *који*. По правилу ова замсница ће се употребити само кад се односи на општи, неконкретизовани појам... [нпр.] *који чојек не слави не треба ни у другога да иде / чојек који не слави ...* Ако је појам конкретан, онда се *који* неће употребити: *они људи те (или што) додише јутрос, она жена што (те) смо је јутрос виђели*...“⁷.

Испитивач који је досада највише говорио о овом проблему јесте А. Галис⁸. Расправљајући и о другим појавама у изражавању релативних реченичних односа кроз целу историју српскохрватских дијалеката, Галис се у разним поглављима своје студије дотиче ове наше дистинкције. И у средњовековним повељама, и у Душановом законнику, и у дубро-

⁵ Revue des études slaves 40, 167—170.

⁶ Jezik 14/1, 7—15.

⁷ М. Пешикан, Староцрногорски средњокатуноски и љешански говори, СДЗБ 15, 156.

⁸ The Syntax of Relative Clauses in Serbo-Croatian, Осло 1956.

вачко-далматинској књижевности он налази изразиту тенденцију (уз статистички малобројнија или стилски оправдана одступања) да се везник *што* (истовремено и *ча*, уколико је реч о чакавском), служећи као прелаз ка даљој зависној реченици, наслања на имена конкретнот значења: на називе из комерцијалног живота — *данак, дуг, имање, доходак, дукат, жупа, земља, плата, штета*, на разне административне одн. правне термине, затим на називе предмета из свакидашњег живота, делова одеће, биљака, домаћих алатки и сл., исто тако на називе који се тичу људских бића, као што су *момак, калуђер, праунуче* итд. (понекад на стране речи или ономастиконе који се објашњавају у релативној реченици), — док се на мислене именице много чешће наслања заменица *који*. Па и у вези с народним умотворинама савременог типа Галис резимира да се релативне реченице са *што* надозују обично на имена конкретних предмета, животиња, категорија људских бића, а ретко на апстрактне именске појмове (док се *који* може наслонити на сваку врсту именице). Слична констатација се прави и поводом Вуковог превода Новог завета; у њему речи из највише религиозне сфере, као апстрактне, изричито изискују повезивање са *који*: *ангел, Бог, отац, син* (човечији, божији), *спас, црква* (стр. 147—148). Најзанимљивије за нашу садашњу анализу, која се тиче савременог српскохрватског језика, јесте то да аутор изводи сличне закључке чак и на материјалу из најновије уметничке књижевности. Према његовој статистици, од 90 нађених случајева са *што* 49 отпада на повезивање назива „конкретних свакидашњих предмета и животиња“, 31 на случајеве где стоје називи људских бића, а само 10 на примере где су речи мање-више апстрактног карактера: *борба, врућина, глас, изумирање, орњава, пјесма, рат, свађа, снага, нешто страшно* (стр. 166—167). У модерној научној литератури аутор налази *што* само изузетно, и та му се чињеница, по самој природи ствари, слаже са горе изнелим опаскама.

Галис не даје неко посебно семантичко-лингвистичко тумачење за уочену диференцијацију, сем што каже да је употреба *relativum generale* (тј. типа *што*) одлика говорног језика уопште — не само српскохрватског, те је чешћа повезаност

везника *што* са именичким називима из обичног, свакодневног живота објашњава управо тиме што изражавање постаје „народскије“ када је реч о таквим предметима, јер народ о њима више и говори.

Вук Караџић, одговарајући Старцу Куцкалу, изнео је, као што смо видели, исти такав утисак о приснијем за Србина изражавању помоћу *што*, иако му адекватни подаци из других језика највероватније нису били познати. Није на одмет навести овде посебне напомене те врсте у вези с неким српским дијалектима. П. Ивић у делу „О говору Галипољских Срба“ каже да „релативне реченице често почињу свезицом *шо (што)* уместо обликом релативне заменице *који*“, чешће него у нашем књижевном језику, и да се такво стање слаже са стањем у новогрчком, који употребљава непроменљиво *пои*⁹. У погледу веће распрострањености везника *што* слична је појава забележена и у говору Сретечке Жупе¹⁰.

На све изнето додајмо још нека запажања, туђа и сопствена, о распрострањености *који* и *што*. Примећено је да је В. Караџић у скупљеним народним умотворинама много чешће бележио *што* него *што* га је употребљавао у свом преводу *Новог завета*¹¹. Једно место у преводу Новог завета (Лука 15, 16) он је сам кориговао са *што* (концепт 1822. г.) на *који* (концепт 1824. г.): (напунити трбух свој) *рошчићима што свиње једају > ... које... једају*¹², како је и остало у дефинитивној редакцији (са изменом у „јеђаху“). Пошто је он сматрао конструкцију са *што* изразом који више одговара духу народног језика, његова је побуда за исправком била свакако стилистичке природе, везана за придавање апстрактнијег тона библијском тексту уопште, премда у датом случају не и у складу с оном нарочитом тенденцијом о којој говори Галис. Ђ. Даничић, узимајући уопштено, има мање *што* него Вук¹³, чак избегава конструкције с тим везником¹⁴.

⁹ СДЗб 12, 361—362.

¹⁰ М. Павловић, *Говор Сретечке Жупе*, СДЗб 8, 214.

¹¹ Галис, нав. дело 144.

¹² Вуков превод Новог завета као споменик великог филолошког настојања, ЈФ 26/1—2, 231.

¹³ Броз — Ивековић, s. v. *što*, стр. 542/1.

¹⁴ А. Белић, глав. чланак, 2.

Током постепеног кристалисања нашег савременог књижевног језика уопштавала се на широком фронту релативна заменица *који* за рачун релативног везика *што*. Велике статистике би биле потребне да се то прецизно докаже. Међутим, овакву еволуцију можемо тачно да уочимо, на пример, у језику лексикографије. Добро је познат распрострањени начин дефинисања у Вуковом речнику: даровина = *новци што млада о свадби скупи од даривања*; галош = *црна пилтика што се уплеће у косу*; гадар = *сабља што се носи под коланом*; опсјек = *на гробу (што се одозго сасијече од дасака па се насне земљом)*; орах = *на тијесту оно што је на лози те се обрће и доље притискује*; орачица = *у плуга онај клин што је за њега запета гужва орачица*; итд. Речник Броза и Ивековића, као и речник Југославенске академије, још су се држали углавном овог типа дефиниција, док су новији описни речници (Бакотићев из 1936. г., нови речник Српске академије наука и уметности, речник Матице српске и Матице хрватске) прешли на дефинисање помоћу *који*. О питању дефиниција, које има и својих нарочитих семантичких импликација, говорићемо мало касније.

Као врста изоглосе, „изоглосе верности вуковско-марећићевским традицијама“, треба да буде споменута тежња у нашим западнијим крајевима, и то баш и у књижевном језику, да се везник *што* задржи у разноврсним положајима. Ова интенција није довољно блиска нашем личном језичком осећању, тако да ћемо је оставити без даљег коментара, уз напомену да би било интересантно да неко позванији проговори о њој.

На много места у стручним изворима, када се јавља прилика да се говори о релативноме *који* и *што*, или се изричито спомиње њихова равноправност, или се то прећуткује, али је и то опет знак признавања њихове једнакости; овде се сва таква места, разумљиво, неће набрајати. Поред тога, ставови о којима је било речи понављају се понекад и са бољом доградом, али не би било нужно продужавати ово излагање њиховим цитирањем.

3.

Ако сведемо све што је о употреби релативнога *што* речено, видећемо да су његове специфичности, у поређењу са *који*, запажене у следећим међусобно раздвојеним појединоштима.

1. *Што* је више својствено разговорном или дијалекатском изражавању; по једном запажању оно носи мању експресивну вредност. Оно се данас, углавном, потискује из обрађенијег интелектуалног израза (и то приметније у источним деловима српскохрватске територије); то је видљиво, нпр., у траћењу дефиниција, за шта лексикографија пружа најобилатије доказе.

2. Уколико се употребљава, *што* се радије наслања на именски појам у трећем лицу него на заменице првог и другог лица. Као две подврсте ове тенденције фигурирају и следеће: а) *што* се радије надовезује на називе предмета и појмова из сфере свакидашњих, актуелних интересовања него на апстракције; б) оно се, понекад, употребљава у оним случајевима када у релативној реченици која следује долази објашњење речи чије значење треба протумачити.

3. *Што* се употребљава више уз називе већ конкретизованих појмова него оних о којима се говори уопштено.

Ова запажања потичу, као што смо напред видели, и из разних области па и из разних епоха; у њима има, можда, и недовољно доречених или једнострано забележених елемената; могла би се, евентуално, констатовати и покоја контрадикција, нпр. између друге и треће тачке — јер је прво и друго лице свакако „конкретизованије“ од мноштва могућих трећих, па се опет *што* (које се према тачци 3. везује чешће за нешто конкретизовано) не везује (према тачци 2) за прво и друго лице. Да ли се све речено може ускладити и представити као логично стање ствари у животу једног језика, да ли се може подвести под заједнички садржалац, који једино, можда, еволуише заједно са самим језичким развојем — остаје да се разјасни у даљој анализи.

Тврђење од којег је најлакше поћи, као од првог ослонаца, јесте то да *који* може у савременом језику да покрије нај-

различније, ма како изнијансиране случајеве релативнореченичног везивања, док се за *што*, или тачније за извештан отпор према употреби *што*, ипак могу изнаћи неки контекстуални услови, мада без апсолутног важења.

Представници српскохрватског језика (а да поново нагласимо: са већом сигурношћу износимо тврдње у вези са његовим источнијим представницима) сложиће се с тим да се без икаквог насиља над елементарним говорним навикама може рећи: *Она жена, што седи тамо на клупи, изгледа ми позната*. Али ће се теже саградити, нпр., оваква реченица: *Ако се нађе иједна жена што ће успети равноправно да игра с мушким шаховским мајсторима, биће то успех*. Или овако: *Има ли, можда, међу њима добровољаца што би пристали да пођу на овај одговорни задатак?* С напором замишљамо реченицу оваквог типа: *Од добровољаца што буду одабрани само ће мањи број стићи тамо*. — За употребу заменице *који* ни у једном од наших примера нема сметњи.

Из примера се закључује да је употреба везника *што* саввим на своме месту у допунском (апозитивном) типу релативних реченица. У реченици *Она жена, што седи тамо на клупи, изгледа...* уметак између два зареза представља секундарну допуну уз већ сингуларизовану представу о једној жени, информацију без диференцијалног значаја. Насупрот томе стоје одредбене (атрибутивне) релативне реченице, наслоњене (у нашим примерима) на именице *жена*, *добровољци* у оваквим склоповима: *Ако се нађе иједна жена...*, *Има ли међу њима добровољаца...*, *Од свих добровољаца...* Тако припојене релативне реченице (које се не одвајају зарезима) јесу наставци неопходни за осмишљавање казаног; именице *жена* и *добровољци* у датим примерима представљају називе за општије појмове (вишег реда или „родовске“ појмове како би се рекло у логици), поред којих тек треба исказати најављену диференцију (одредити „врсту“) ради довршавања реченичне целине. Везник *што*, као што видимо, донекле се супротставља служби привезивања оваквих релативних одредби.

Да смернице за употребу одн. неупотребу *што* одиста леже у овој области показаће нам пример замене *што* са ко-

ји где ће се баш тиме проузроковати прелаз допуњске реченице у истоветну по лексичком склопу одредбени: У нашој средини још се није појавио тај човек (,) што зна да прориче будућност — У нашој средини још се није појавио (тај) човек који зна да прориче будућност. Опет без аподиктичности али са доста сигурности можемо рећи да би прву реченицу већина разумела тако, као да неки по прорицању познат човек већ лута негде, али још није стигао до наше средине; друга реченица више личи на саопштење да лице управо таквих способности још није откривено у нашој средини. У првој реченици, дакле, ствара се допуњско значење, јер је тај човек — пророк — већ одраније познат или на неки начин спомињан; у другој се ствара одредбени однос међу деловима сложене реченице, пошто се садржина субјекта човек тек одређује зависним реченичним делом.

Међутим, овим још није све казано, јер у оквиру самих одредбених реченица постоје подврсте, па се везник што не показује у једнакој мери нетолерантан према свакој од њих.

Постоје два случаја — оба у домену одредбености — који се битно разликују. Једно је кад се каже *Изабрао сам књигу која ми се највише допала*: било је, наиме, више књига на избор, па сам узео ону која ми се учинила најбољом (тај квалификативни критеријум је исказан одредбеном релативном реченицом). Или, нпр.: *Долазио је неки човек који је тражио Јанка*: човека, додуше, не познајемо, али је то било неко одређено лице, о коме дајемо даљу, релевантну по целу реченицу информацију. Међутим, друго је ово (узето из напред наведених примера): *Ако се нађе иједна жена која ће успети. . . биће то успех*; или: *Има ли међу њима добровољаца који би пристали. . .* И ту је однос одредбен као и малопре, али именски појам који се одређује лежи у сфери хипотетичности; он се замисља као потенцијално могућ међу јединкама истог реда, али се још не тврди да он уопште постоји. Слично је у реченици *Од добровољаца који буду одабрани ићи ће. . .*: множински субјекат добровољци није, тако рећи, још реално ни формиран, не зна му се састав пошто он и не зависи од већ сада датих услова него се њиме засад

оперише само као неубличеном претпоставком¹⁵. — Судаћи по говорним узусима, колико су нам они познати, језичко осећање ће се пре одредити за употребу *што* у првој поткатегорији одредбених реченица него у другој: радије ће се ипак рећи *Израбао сам књигу што ми се највише допала*, *Долазио је неки човек што је тражио Јанка*, него остала три примера саграђена са *што*, које смо већ и раније објаснили као необичне и неубичајене. У првој поткатегорији именски појам који се одређује ипак је фиксиран појам, иако неоткривен пре додавања одредбе, и тиме је цела поткатегорија, разуме се, у неку руку ближа допунским реченицама; у другој поткатегорији још смо много даљи од могућности допунског квалификовања, јер се *допунско* обавештење — у синтаксичком смислу — и не може додати на хипотезу неутврђивану у претходном говору. Тенденција у распоређивању везника *што*, како се види, показује своју правилност. Сем тога можемо констатовати да се она — овако уочена у књижевном језику — поклапа са тенденцијом споменутом у цитираном опису неких староцрногорских говора.

Употреба везника *што* је стога нарочито честа у случајевима кад уз именски појам на који се тај везник наслања стоји корелативна заменица *овај*, *онај*. Присуство те заменице још не значи да је именски појам већ толико познат да на њега треба само подсетити одн. издвојити га из скупа појмова истог реда. Ступњеви познатости самог тог појма или ступњеви његове тренутне присутности у сећању могу бити различити (зависне реченице могу, дакле, бити и одредбене и допунске), али се анафорском (ређе демонстративном) заменицом уз њега ипак ствара „подсећивачки“ контекст, те карактер релативне реченице на тај начин постаје бар фиктивно допунски. Неколико сасвим обичних примера потврдиће то што је казано: Истерујемо [животиње] и ја и сепска и онај шаров што ми га поклони један Влах (Ђ. Јакшић, Делла V, Бгд. 1883, 7); Ја се ни овде толико нисам поуздао ни у

¹⁵ А. Мусић, у студији „Релативне реченице у хрватском језику“ (Рад ЈА 138, 70—117) аргументовано је говорио о разлици између непознатог и хипотетичног у реченици, само не у непосредној вези с овом темом. Многе његове идеје остале су, на жалост, без одјека у нашој каснијој стручној литератури.

мога побратима... ни у његове две хиљаде делија, колико у онога горе што ведри и облачи! (Ј. Комарчић, Претци и потомци, Блд. 1901, 95); Тако је и сн био песник ових што нису цели (Д. Митриновић, часопис Бсс. Вила 1913, 225). — На овоме месту не можемо изоставити податак да М. Павловић у цитираном чланку (стр. 168) претпоставља обратну фреквенцију — тј. да у случајевима где уз именски појам стоји анафорска (демонстративна) заменица чешће следе реченице припојене помоћу *који*, а да у народским семантичким обр-тима типа *подај оном човеку што је...* заменица *онај* и нема своју праву семантичку вредност (она се не мора преводити при преводу на други језик). Разумљиво, све анализе, како ова цитирана, тако и наше сопствене, требало би да буду базиране на што прецизнијем увиду у шири контекст и у смисао додатих заменица.

Има још један случај релативног припајања даљих реченичних делова, које по постојећој категоризацији спада у одредбено, али то смештање у одредбену категорију више је формалне природе: реченични делови су ту на путу да постану приређени. На њих умесно скреће пажњу Зл. Дероси¹⁶: „Реченице... представљају случајни додатак именици. У њима је углавном акценат на радњи коју именски појам врши: ...У послу га смете градски стражар, који му покаже бијели, рубрикама и писмом ишарани папир“. Иако зависна реченица овде не служи за доквалификацију ни за подсећање на отпре познати појам, као код допунске службе, тешко је рећи да она служи за идентификацију стражара, што би била улога одредбене реченице. При том, *везник што би се овде једва употребио*. Ево још једног примера (нешто измењеног примера Зл. Дероси са стр. 13): *Она је управо допутовала у Загреб, који је касније постао град њеног даљег живљења и школовања*; веома сумњамо да би и овде *што* било умесно.

Из илустрација у вези са допунским зависним реченицама и са различитим поткатегијама одредбених може се закључити следеће. Везивању помоћу *што* више одговарају

¹⁶ Нав. чланак, 12.

ситуације када се у привезаној реченици говори о оним особинама и радњама (будућим радњама, могућностима итд.) субјекта које су у тренутку стварања исказа већ и у нашој свести инкорпориране у субјекат. Ако такве везе нема, тј. ако је субјекат за нас још неиздиференциран, неспецифициран или сасвим хипотетичан, или ако се казује да ће се његове особине одн. радње омогућавати и остваривати тек накнадно у односу на ситуацију која се описује, — онда се везник *што* избегава.

Показани резултати Галисове статистике, која је, истина, детаљнија и убедљивија за старије него за новије језичке епохе, били би за нас још драгоценији када бисмо могли знати да ли се у ширим контекстима око нађених именица „конкретног“ и „свакидашњег“ значења налазе индикације за допунски или за одредбени карактер додате реченице. Али се ипак може направити једна уопштена претпоставка, која ће свакако вредети за већи број његових примера, ако већ не и за све. (Разуме се, не отпада тврђење о дијалекатском или колоквијалном *што* уопште, те разматрање више вреди за текстове из таквих области, где се *који* и *што* нису узајамно потискивали.) Појмови и предмети које Галис назива конкретним и свакидашњим сигурно су те врсте да се при говору о њима не претпоставља (чак ни у старим правним документима) нејасност, двосмисленост или непознатост. Без обзира на то што се о датом предмету или појму можда тек први пут говори у неком ужем одсеку казивања (тј. ако за њим чак стоји одредбена зависна реченица а не допунска), апелује се, тако рећи, на општу познатост тога, предмет или појам се не дефинише; самим његовим помињањем се подсећа на његову суштину, макар се о њему говориле нове ствари. Уосталом, сигурно је да се често у целом ставу одговарајуће повеље, у целом параграфу или одељку закона, у целој народној приповеци провлачи казивање управо о том истом предмету или појму: о *данку*, *имању*, *жупи*, *калуђеру* итд. Слична је, и чак разумљивија за анализу, појава да Вук у своме речнику дефинише помоћу *што*. Његове дефиниције не само да носе за нас, него су вероватно и у његово време носиле отприлике овако интонирану информацију: *галоси* —

то је она црна пантљика што се уплеће у косу, виђали сте то; *опсјек* — оно, знате, што се одозго сасијече од дасака; и сл. Логички стил дефинисања још није био изграђен у младом књижевном изразу, тако да се синтакса Вукове лексикографије може сматрати једним од ступњева у тражењу и устаљивању неких сада већ сасвим уобичајених изражајних норми. Данашњи начин (*галози* — црна пантљика која се уплиће у косу... — речник Српске академије наука и уметности) одговара захтевима у погледу самог метода дефинисања као пружања готовог сазнања — уколико усвојимо да је разлика између *који* и *што* заиста онаква каквом смо је приказали. Дефиниција је, наиме, одредба једног појма и мора да садржи тзв. први виши појам и специфичну ознаку (*genus proximum* и *differentia specifica*), при чему, наравно, ово друго стоји у одредбеном а не допунском односу према првоме.

Податак о ређој употреби *што* уз заменице *ја* и *ти* не противречи казаноме. (Уосталом, на *ја* и *ти* релативне реченице се уопште ретко наслањају.) Ако се говори о првом или другом лицу (која су обично сасвим добро позната учесницима разговора), ређи је случај да они једно о другоме или о себи дају узгредно „подсећивачко“ обавештење, као у примеру: *Хајде ти, што вечито седиш крај телевизора, испричај нешто о овим емисијама*. Оправданије је да се о „себи“ и „теби“ каже неприпремљена новина, ако се већ говори помоћу зависне реченице; или — тачније — стилска боја најчешће захтева да се то што се говори бар представи као новина, са извесним нагласком да је реч о нечем битном а не побочном: *И ти, који стварно све знаш, хајде, помози ми!* или: *Ја, који сам се толико жртвовао за њега, ево шта сам дочекао*.

Врло слични разлози вреде и за лична имена. *Тај Јован* (не у смислу указивања у простору, него анафорски: тај већ описивани, „претресани“ у разговору), *што вечито седи крај телевизора, могао би нешто да нам исприча*. Али: *Јован, који се толико жртвовао за њега, није доживео захвалност*¹⁷. И

¹⁷ Констатације о томе да личне заменице и лична имена по правилу траже иза себе одредбену а не допунску реченицу износи П. Дмитријев, „Значения определительных придаточных с относительным местоимением *који*“, ЈФ 25, 355—364.

овде одлучивање — не толико за врсту формалне везе, тј. за који или за што, него за саму категорију додате реченице, а тиме после и за формалну везу — задире делимично у стилистику.

Стилску боју као мотив за одабирање врсте релативног исказа можемо да уочимо и у друкчијим примерима. *Овај мој језик, који тако лепо звучи, који је тако музикалан — њега хоћу да опевам!* — овакав пример, иако не индицира то да су епитети уз „језик“ потпуна новина за слушаоца него, баш обратно, звучи тако као да су о језику већ и раније биле изнете похвале, — ипак је природније саграђен него кад би се рекло: *Овај мој језик, што тако лепо звучи, што је тако музикалан — њега хоћу да опевам!* Цела реченица има емфатичан карактер, коме, како се види, више одговара обрт са заменицом који, ради јачег истицања квалитета изнетог у зависној реченици. Ово се, уосталом, слаже са раније споменутиим запажањем М. Павловића да је казивање са што мање експресивно.

Ако се сада ставе једно поред другог ранија констатација о томе да се помоћу што чешће везује изношење о нечем за шта се било зна било подразумева да је већ присутно у свести, и напред изнесено стилско запажање, није тешко видети заједнички мотив за дивергенцију у употреби што одн. који: оно што се везује помоћу који или јесте (драматички) или треба да делује (стилски) као већа новина него оно што се везује помоћу што. Заменимо што са који у следећем примеру из књижевности: *Даћу ти из скривнице записе што исписа својом руком његов добри ученик* (Драгутин Илић, Секунд вечности, Бзд. 1921,6) — и ми ћемо се уверити да је то збиља тако; у алтернативи са што у први план се истиче предаја записа (окарактерисаних у додатку), док у алтернативи са који није потиснуто на други план ни обавештење о значају записа. Уобличење са који делује „предикативније“. — Уосталом, ево примера за већу информативну наглашеност (а не обично нотирање) у примерима са који: *Онога не ваља карати који се и сам кара* (Вук, Пословице); *Мене је тешко за онога који не зна пливати* (И.); *Она мауче која дохватити не може* (И.); *Нема оне силе, која мртве враћа* (Ј. Ј. Змај, Пе-

ванџа I, Н. Сад 1882, 403); Вај си га дакле оному, кој је слаб (Вл. Мажурањић, часопис Виенац 1871, 234).

Већа семантичка самосталност реченице везане помоћу који огледа се и у томе што у њој, више него у случајевима са што, могу бити присутни и секундарни односи према главној реченици или секундарни значењски призивуци. Релативну реченицу у оквиру сложене: *Она жена, што седи тамо на клупи, изгледа ми позната* не бисмо знали друкчије да уобличиимо (сем помоћу који уместо што). Други је случај у исказима за које смо рекли да им више одговара заменица који: *Има ли, можда, међу њима добровољаца који би пристали да пођу. . . — који ће пристати, који би могли пристати. . . ; У нашој средини још се није појавио тај човек који зна да прориче будућност — који би знао. . .* и сл. То се уочава и у типу дефиницијских ипоказа, јер је у њима скривен моменат обичајности или свевременскости: *галош — црна пантљика која се обично уплиће у косу; очњак — зуб који се увек налази између секутића и кутњака*. Понекад се запажа присуство узрочности или сличних споредних веза између главног и зависног дела: *Ти, који стварно све знаш, хајде, помози ми! — будући да све знаш. . .* Међутим, реченица *Тај Јован, што вечито седи крај телевизора, могао би нешто да нам исприча* — иако постоји узрочна веза између Јовановог седења и способности за причу — по нашем језичком осећању не казује то и не може се тачно „превести“ са *Тај Јован, пошто вечито седи крај телевизора. . .*

Мали осврт изискује још једино Галисов статистички податак да се што (ча) употребљава уз „имена [људи], имена националности или речи позајмљених из другог језика“ — с напоменом да се то односи само на неке одређене изворе (цитат је у вези с хрватском верзијом Летописа попа Дукљанина), али се, напр., за Вуков превод Новог завета констатује да се овде у тој функцији употребљава које (средњи род без обзира на род одговарајуће именице)¹⁸. Примери: *. . . koga zovihu njih jazikom »bare«, ča jest našim »cesar«; . . . od Drine do Lira prozva Ras, ča je Raška zemlja* (стр. 83—84); *Они му*

¹⁸ Нав. дело 83 и 142.

рекоше: Рави! (које значи: *учитељу*). Ова служба релативне речи (било речи *што* било *које*) разликује се од свега о чему је додде било говора. Да је тако, види се и по средњем (а не конгруентном) роду заменице *који* у тој служби, а цела појава колебања између *које* и *што* у овом случају изгледа да има своје посебне изоглосе¹⁹.

На овај начин сви подаци о релативноме *што* *које* смо навели као забележене у стручној литератури, а који су представљали сведочанства било самог записаног материјала било нечије језичке анализе, уклапају се у јединствено објашњење. Оно је, истина, далеко од оштро оцртаног правила, али је свакако баш зато тако неодређено, што се диференцијација *који* и *што* још увек налази у дуготрајном превирању. Смернице за диференцијацију *које* се ипак називу *морају* имати и свог историјског оправдања. Овде се нећемо упуштати ни у какво историјско тумачење, тим пре што се ни у савременом језику стање у вези са разноврсним типовима хипотаксе још увек не може сматрати детаљно обрађеним, па недостају многе категоризације и критеријуми који би били неопходни за изучавање великог дијапазона наше језичке прошлости.

И. Грицкат

¹⁹ О томе да Вук у сличним примерима употребљава средњи род заменице *који* а не *што*, док је у савременом књижевном језику обрнуто, в.: М. Стевановић, *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*, ЈФ 27/1—2, 127.